

فرهنگ استراتژیک ایران

از خوشن بینی تا جهت گیری های بیرونی

نگارنده:

دکتر علی رضا مسعود

با مقدمه

دکتر مهدی ذاکریان

- سرشناسه : مسعود، علیرضا، ۱۳۶۶ -
 عنوان و نام پدیدآور : فرهنگ استراتژیک ایران از خویشن‌بینی تا جهت‌گیری‌های بیرونی / نگارنده علیرضا مسعود؛ با مقدمه مهدی ذاکریان.
 مشخصات نشر : تهران: قومس، ۱۴۰۳.
 مشخصات ظاهری : ۲۶۸ ص:؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ م.
 شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۸۷۷۸۴-۰۰-۲
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیا.
 یادداشت : کتابنامه: ص. [۲۲۷] - ۲۶۳.
 یادداشت : نمایه.
 موضوع : ایران -- روابط خارجی -- تاریخ
 (Iran -- Foreign relations -- History)
 موضوع : ایران -- سیاست و حکومت -- تاریخ
 (Iran -- Politics and government -- History)
 شناسه افزوده : ذاکریان، مهدی، ۱۳۲۷ -، مقدمه‌نویس.
 رده‌بندی کنگر : DSR ۱۳۴
 رده‌بندی دی‌جی : ۳۲۷/۵۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۹۹۴۰۸۹۰

نام کتاب: فرهنگ استراتژیک ایران (از خویشن‌بینی تا جهت‌گیری بیرونی)

نویسنده: دکتر علیرضا مسعود

طراح جلد: محدثه موسوی

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۴۰۳

شمارگان: ۱۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۸۷۷۸۴-۰۰-۲

چاپ و صحافی: مجلد

قیمت: ۱۵۰,۰۰۰ تومان

نشانی ناشر: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، پایین‌تر از لبافی‌نژاد، کوچه بهار، شماره ۱۱

www.ghoomes.com

تلفن و نمابر: ۶۶۴۷۰۱۶۲ - ۶۶۴۷۰۱۵۳ - ۶۶۴۹۱۰۰۰

کلیه حقوق چاپ و نشر (افست و الکترونیکی)، تکثیر، نسخه‌برداری و ترجمه برای نشر قومس محفوظ است.

(استفاده از مطالب کتاب فقط با ذکر مأخذ آزاد است.)

فهرست مطالب

۷	 پیشگفتار
۱۳	 فصل یکم: فرهنگ استراتژیک و نوزایش های تمدنی از ایران باستان تا دوران پهلوی دوم
۱۳	 ۱. سیر تحول در مطالعات فرهنگ استراتژیک
۲۲	 ۲. فرهنگ استراتژیک و فرایند نوزایش های تمدنی در ایران
۲۶	 ۲.۱. فرایند نوزایش اول در ایران
۳۷	 ۲.۲. فرهنگ استراتژیک در فرایند انتقال از ساسانی به اسلامی
۴۵	 ۲.۳. نوزایش دوم تمدنی در ایران
۵۵	 ۲.۴. اولین برداشت های ذهنی از هبوط
۶۱	 ۲.۵. فرایند متمدن شدن در عصر تهاجمات متمدن ساز
۶۹	 ۲.۶. لویاتان پهلوی اول و پیروزی مجدد بهیموت ایرانی
۷۶	 ۲.۷. بازتولید آشوب در آرمانشهر
۸۲	 ۲.۸. فشار ساختار و چالش های آشنا
	 فصل دوم: تضعیف و تقویت پیوست ها در بنیان جهت گیری های خارجی
۸۹	 جمهوری اسلامی
۸۹	 ۲.۱. تکرار «دگر» سازی از «خودی» ها
۹۷	 ۲.۲. سیاست خارجی در عصر امت گرایی
۱۱۰	 ۲.۳. آرمان گرایی انقلابی و تغییر نقش ایران
۱۱۵	 ۲.۴. ورود بیگانگان به منطقه و محصور بودن میان دشمنان

۱۲۱	 ۲.۵. انقلاب و بازتولیدهای مشابه
۱۲۳	 ۲.۵.۱. تنهایی تاریخی، خودیاری و بازدارندگی
۱۲۵	 ۲.۵.۲. جنگ و بازتولید کهن‌الگوی نبرد خیر و شر
۱۲۸	 ۲.۵.۳. آرمانشهرگرایی و پشتیبانی خداوند از ایران
۱۳۲	 ۲.۵.۴. بازتولید امپراتوری‌بودگی
۱۴۱	 ۲.۶. جریان‌های خنثی‌کننده و بلوک‌های رقیب

فصل سوم: ایران معاصر و نظام بین‌الملل: فرهنگ استراتژیک و تلاش برای

۱۵۱	 بازایابی جایگاه تاریخی
۱۵۱	 مقدمه
۱۵۲	 ۳.۱. از تمدن غربی نظام بین‌الملل غربی
۱۵۹	 ۳.۱.۱. نزاع کهن تمدن
۱۶۲	 ۳.۱.۲. ایران و تجربه - سیه‌راندگی در نظام بین‌الملل
۱۶۹	 ۳.۲. نظام بین‌الملل، انگاره‌ها و کباب جریان اصلی
۱۷۵	 ۳.۲.۱. رابرت کاکس و تحلیل ظفر، سقوط ساختارها
۱۷۹	 ۳.۲.۲. نشانه‌هایی از افول
۱۹۳	 ۳.۳. شکل‌گیری بلوک‌های تاریخی - تمدن، نظام بین‌الملل
۲۰۵	 ۳.۳.۱. برخورد تمدن‌ها، از شوری تا واقعیت
۲۱۰	 ۳.۳.۲. ائتلاف‌های تاکتیکی میان متحدان غیراستراتژیک
۲۱۶	 ۳.۳.۳. عصر زوال نظم‌های ایدئولوژیک؟

فصل چهارم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۲۲۷	 منابع
۲۶۴	 نمایه

مقدمه

توازن اندیشه، گفتار و نوشتار با کردار در فرهنگ ایرانیان بسی سخت و پیچیده می‌نماید. این که یک شهروند ایرانی همان چه می‌اندیشد را بر زبان براند و بر همان اساس عمل کند! کتاب «فرهنگ استراتژیک ایران: از خویش‌بینی تا جهت‌گیری‌های بیرونی» پژوهشی عمیق در تمدن و تمدن‌سازی ایرانیان با اتکا به تولید و بازتولید فرهنگ ایرانیان در محیط درونی و بیرونی است. به راستی که ایرانیان در تمدن‌سازی و بازتولید فرهنگ خویش کامیابی‌ها و شکست‌های پیاپی داشته‌اند! فهم این کامیابی‌ها و شکست‌ها در دایره فرهنگ استراتژیک ایران میسر می‌شود. تبیین فرهنگ استراتژیک سبب می‌شود تا خویش‌بینی و جهت‌گیری‌های ایران زمین در قبال فضای بیرونی و نظم و نظام بین‌الملل روشن گردد. مسعود در تلاش است فراتر از روایت‌های کلاسیک ایران‌شناسان و ایران‌شهری‌ها به محیط بین‌الملل و تعامل فرهنگ استراتژیک با آن بپردازد. او سیاست بین‌الملل و سیاست خارجی را متغیر وابسته تاریخی، فرهنگ و خویش‌بینی را متغیرهای مستقل این پژوهش می‌بیند. نویسنده به شیوه‌ای آگاهانه، متغیرهای بویای علم روابط بین‌الملل را به پارادایم‌های کتاب خویش مبدل می‌سازد تا بتواند رمز و رازهای فراز و نشیب تمدنی ایرانیان را کشف نموده و از بستر آن نظریه خاص خود را ارایه دهد؛ این که فرهنگ استراتژیک ایران، تأثیر مستقیمی بر خویش‌بینی و جهت‌گیری دولت‌های مستقل ملی با بازتولید تمدنی دارد و این امر نشان‌دهنده تأثیرگذاری مولفه‌های فرهنگ استراتژیک ایران در حکومت‌های مختلف طی حیات تاریخی - تمدنی ایران زمین است. در این سیر تاریخی هم فراز و اوج تمدنی در بستر «حوزه تقویت پیوست و استمرار»

و هم افول و فرود تمدنی ایرانیان در قالب «حوزه گسست و انحطاط» را مورد بررسی قرار می‌دهد.

تجربه نشان از آن دارد ایرانیان هر گاه مناظرات و گفتمان‌های درونی خویش را جهانی ساختند، کامیاب و سرافراز بودند و هرگاه درجه تأمل و بحث آنان در مرزهای درونی ایران برای ایرانیان جذابیت نیافت در انزوای درونی خویش رو به افول رفته و مدنیت بر ساخته خویش را از کف برون کرده و به انحطاط و گسست مبتلا گشتند. گذرواژه تمدن‌سازی و نوزایی تمدنی ایرانیان، مقبولیت ملل است. این گونه است که هنجارهای برآمده از مقبولیت ملل گوناگون به فراگیری تمدنی ایرانیان می‌انجامید و هر آنگاه که ارزش و باور تحمیلی نازیبایی از سوی حکمرانان بر مردم ایران تحمیل شده در ایران جذابیت یافت و نه از مرزهای این سرزمین برون رفت همان‌جا ماند و دفن روزگار شد.

وانگهی تعامل بین ریگران غیر حکومتی ایران مانند اندیشمندان و ادیبان و بازرگانان همواره نوزایی ملی، ادبی و تجاری جهانی را در پی داشته است. آنان نوآوران هنجارهای بهینه ایران زمین بودند که مفاهیم متعالی را با واژگانی آسان در میان مردم بسط و گسترش می‌دادند. به همین روی، چنین کارگزاران غیرحکومتی به مثابه عوامل ناپیدای ساختن تمدنی؛ ضرورتی است که دکتر علیرضا مسعود باید در چاپ‌های آتی این کتاب بیشتر بدان پردازد. امری که امروزه در بستر تحول فضای مجازی و هوش مصنوعی ممکن است به شیوه دیگری در انحطاط و بازتولید تمدنی اثربخش باشد.

انگاره‌های این کتاب اعم از مولفه‌های دینی، ملی، جغرافیایی، سیاسی و هویتی نیازمند پیوند با انگاره‌های مدرنی چون جهان‌گرایی، جهان‌شمولی، حقوق بشر و مشروطه‌گرایی مدارا محور است تا بتوان بازتولید تمدنی ایران را بهتر از گذشته مورد تبیین قرار داد. دکتر علیرضا مسعود همواره در این امور نیز نظر داده و قلم زده! او می‌تواند در آینده علمی ایران نقشی ارزنده ایفا کند. گفته‌اند حلقه ایران سازان و قدرت‌سازی مدنی ایرانیان با درگذشت دکتر داود هرمیداس باوند، دکتر محمدعلی اسلامی ندوشن، احسان یار شاطر، محمدرضا شجریان و هجرت

دانشمندانی چون عباس میلانی، حسین بشیریه و مانند آنان به ضعف و پیری روی نهاده! زهی خیال باطل که ققنوس ایران همچنان فرزندان آگاه و جسور بازتولید می‌کند. کتاب علیرضا مسعود شمه‌ای از این فرزندان آگاه و نسل نویی است که در این عزت‌سازی ایران نقش مؤثری ایفا می‌کنند. باشد تا منافع ملی ایرانیان با چنین تلاش‌هایی، دست گرم خویش را در دستان جامعه مدنی جهانی نهاده و نوزایی تمدنی ایرانیان هر چه زودتر تحقق یافته و تمدن ایران زمین از چنگال اهریمنان درون و برون از جمله داعش و طالب‌رهایی یافته و جهانی گردد.

مهدی ذاکریان

دانشیار دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

آذر ۱۴۰۲

تهران - ایران

پیشگفتار

هدف اصلی این نوشتار، تبیین تأثیر فرهنگ استراتژیک بر خویشتن‌بینی و جهت‌گیری‌های ایران در قبال فضای بیرونی و نظم و نظام بین‌الملل است. سیاست بین‌الملل و سیاست خارجی هر کشوری، تحت تأثیر متغیرهای متعدد و گوناگونی قرار دارد که بررسی تمامی آنها به‌عنوان متغیرهایی پویا در طول فرایندهای بلندمدت تاریخی در قالب یک پژوهش، امری تقریباً ناممکن به نظر می‌رسد. این نوشتار نیز از این قاعده مستثنی نشده و در ضمن علم به تأثیر متغیرها و فاکتورهای متعدد در سیاست بین‌الملل و خارج کشور، تمرکز خود را بر روی متغیرها و فاکتورهای مرتبط با فرهنگ استراتژیک ایران قرار داده است. بدین ترتیب، سوال بنیادین و اصلی این است که فرهنگ استراتژیک ایران، چه تأثیری بر خویشتن‌بینی و جهت‌گیری دولت‌های مستقل می‌داشته است؟ بررسی‌های اولیه نشان‌دهنده دو حوزه در رابطه با بازتولید و تأثیرگذار، زلفه‌های فرهنگ استراتژیک ایران در حکومت‌های مختلف روی کار آمده در تاریخی طولانی در این مرز و بوم است. حوزه اول را می‌توان «حوزه تقویت پیوست و استمرار» و حوزه دوم را «حوزه تضعیف یا گسست» نامید. تصور فرهنگ استراتژیک به‌مثابه متغیری که در طول هزاران سال، ثابت باقی مانده و تأثیری ثابت را در خویشتن‌بینی و جهت‌گیری‌های تمام حکومت‌های روی کار آمده در این کشور در طول تاریخی کهن تا به امروز داشته، پژوهش را از مسیر علمی خارج و به بیان نوربرت الیاس، به امری تقلیل‌دهنده فرایند، تبدیل خواهد کرد. از سوی دیگر، اگر فرهنگ استراتژیک ایران و تأثیر آن در طول هزاره‌های گذشته تاکنون، نادیده گرفته شود نیز تقلیل‌دهنده فرایند خواهد بود و ریشه بسیاری از رفتارها،

کنش‌ها و واکنش‌های دولت‌های مستقل ملی در این کشور همچنان در هاله‌ای از ابهام باقی خواهد ماند. بنابراین، فرهنگ استراتژیک ایران را باید متغیری پویا دانست که با تحولات زمان خود، صورت‌بندی‌های متفاوت پیدا کرده و در قالب و قالب‌های منطبق با زمانه، بازتولید می‌شود.

نکته دیگر این است که دو حوزه استمرار و گسست را نیز باید از یکدیگر تفکیک نمود چراکه به‌عنوان مثال، برخی از فاکتورهای فرهنگ استراتژیک ایران در طول تاریخ، از بازتولید خود ناتوان بوده و استمرار و پیوست آنها از میان رفته است. از سوی دیگر، در برخی برهه‌های تاریخی نیز تأثیر و نقش‌آفرینی آنها در اثر تضاد نامساعد داخلی یا خارجی، دچار گسست و یا افول قابل توجهی شده است. بدین ترتیب و در کلی‌ترین حالت ممکن، دو عرصه در بازتولید و نقش‌آفرینی فرهنگ استراتژیک مؤثر است که می‌توان این دو را به نوع «نظام بین‌الملل» و «گفتمان حاکم بر ایران» تقسیم نمود. ناگفته نماند که نظام بین‌الملل (و منطقه‌ای)، حوزه تأثیرگذار بیرونی و گفتمان حاکم بر ایران حوزه تأثیرگذار داخلی است که می‌تواند تقویت یا تضعیف استمرار و پیوست را در نقش‌آفرینی و تأثیرگذاری فاکتورهای فرهنگ استراتژیک ایران، رقم زند. با این حال، متغیرهای دیگری نیز وجود دارند که می‌توانند در این عرصه، تأثیرگذار باشند. به‌عنوان نمونه، «موقعیت و ژئوپولیتیک کشور»، «تکنولوژی»، «نوع حکومت در کشورهای همسایه و تحولات آنها»، «ژئوآنومومی و منابع طبیعی»، «اتحادها و ائتلاف‌ها» و «واردی از این دست نیز در رمره متغیرهای تأثیرگذار بر جهت‌گیری‌های خارجی یک کشور هستند. این متغیرها را می‌توان با تساهل و تسامح به دو دسته متغیرهای پویای «پرشتاب» و «کم‌شتاب» دسته‌بندی نمود. به‌عنوان نمونه، ژئوپولیتیک و موقعیت جغرافیایی یک کشور را می‌توان متغیری کم‌شتاب و از سوی دیگر، تکنولوژی را متغیری پرشتاب دانست. بنابراین می‌توان مشاهده نمود که متغیرهای متعددی در بررسی سیاست خارجی و بین‌الملل یک کشور دخیل هستند که بررسی نقش و تحولات همگی آنها در یک نوشتار، امری غیرممکن به‌نظر می‌رسد.

نکته قابل توجه این است که سوال اصلی پژوهش اگرچه ساده به نظر می‌رسد اما به سوالات متعدد دیگری تقسیم خواهد شد که تبیین آنها نیاز به بررسی فرایندهای بلندمدت تاریخی دارد. پرسش‌هایی نظیر «فرهنگ استراتژیک ایران دارای چه مؤلفه‌هایی است؟»، «این فاکتورها در طول انتقال به دوران اسلامی چگونه خود را بازتولید کرده‌اند؟»، «فرهنگ استراتژیک چه تأثیری را در برآمدن و تثبیت صفویان داشته است؟»، «نسبت فرهنگ استراتژیک ایران با انگاره‌های زرتشتی و شیعی چیست؟»، «تأثیر فرهنگ استراتژیک بر خویشن‌بینی و جهت‌گیری‌های امپراتوری صفویه چگونه قابل تبیین است؟»، «بازتولید این فاکتورها تا دوران مدرن چگونه انجام پذیرفته؟»، «تقویت یا تضعیف پیوست‌های فرهنگ استراتژیک در دوران پهلوی و جمهوری اسلامی چگونه بوده است؟»، «نقش و تأثیر فرهنگ استراتژیک در بازتولید خویشن‌بینی‌ها و جهت‌گیری‌های مشابه در دوره‌های مختلف چیست؟». «آیا می‌توان با تلفیق نظریه‌های فرهنگ استراتژیک، برخورد تمدن‌های سامرا، ساسانی و بلوک‌های تاریخی رابرت کاکس، بخشی از تحولات نظام بین‌الملل کنونی را تشریح نمود؟» و مواردی از این دست، بخشی از پرسش‌هایی است که می‌توان آنها را به‌عنوان پرسش‌های فرعی این نوشتار محسوب نمود که در هر فصل و بخش‌های مجزای ذیل آن به بررسی آنها پرداخته خواهد شد.

در پایان، نگارنده بر خود لازم می‌داند که از تمام افرادی که در این مسیر راهنما و یاری‌رسان بوده‌اند سپاسگزاری کند. در این رابطه به ویژه باید از اساتید محترم، جناب آقای دکتر مهدی ذاکریان، جناب آقای دکتر حمید احمدی و استاد جاوید نام جناب آقای دکتر عبدالعلی قوام نام برد که سطر به سطر این نوشتار مرهون زحمات و راهنمایی‌های ارزنده این عالی‌مقامان است. همچنین از یاری و الطاف همیشگی مدیریت محترم نشر وزین قومس و جناب آقای مهدی عباسی کمال سپاس را دارم. لازم به ذکر است از آنجایی که تحقیق و نگارش این کتاب از سال ۱۳۹۴ تا اواسط سال ۱۴۰۰ صورت پذیرفته، تحولات متأخر ایران و نظام بین‌الملل را شامل نمی‌شود. امید آن‌که اهل نظر، کاستی‌ها و کمبودهای این نوشتار

را با دیده اغماض بنگرند و بدیهی است که مسئولیت هرگونه اشتباه یا نقصی در آن تنها برعهده نگارنده است.

علیرضا مسعود

مهر ۱۴۰۲